

MAURER ZSUZSANNA

*SI NOS HAEC SPES FEFELLERIT ALIUD CONABIMUR*¹
*NICASIUS ELLEBODIUS ÉS A RESPUBLICA LITTERARIA**

A tizenhatodik század második felének vallásháborúk, polgárháborúk és szabadságharcok nyugtalanította Európájában az osztrák Habsburgok Duna menti birodalma és a császárváros a török szomszédságából adódó és békeidőben is jelen levő fenyegettség ellenére sem lebecsülendő nyugodt körülményeket biztosított az *otiumra* vágyó, országról országra, udvarról udvarra utazó európai humanisták számára, akik a *respublica litteraria* elitjét alkották.

E virtuális köztársaság polgárai a görög és latin antikvitás tanulmányozásának, a humanista filológia művelésének szentelték magukat, s tették ezt abban a meggyőződésben, hogy csak a *humaniorák* tudják azt a képzettséget biztosítani, mely a *virtushoz*, az erényes emberi élethez elengedhetetlen. A közös értékrendszeren belül azonban a humanisták egész Európát átszövő társasága természetes rétegzettséget mutatott az északi és a déli humanizmus különbségein túlmenően is természetes rétegzettséget mutatott az iskolázottságot, az egyetemi képzés helyét, a fő érdeklődési illetve tevékenységi irányt, a társadalmi rangot, a vallási tolerancia mértékét, az udvari léthez való viszonyt, a karakter szilárdságát és az ambíciókat illetően.

Az irenikus, protestantizmussal rokonszenvező Miksa császár és magyar király (1564–1576) bécsi udvarában olyan humanisták fordultak meg, mint a németalföldi Carolus Clusius² (1574-től a császári kertek felügyelője: *praefectus horti Caesarei*), aki növénygyűjtő útjai, *herbatiói* alkalmával a nyugat-magyarországi és alsó-ausztriai flórát tanulmányozta, de mint ízig-vérig humanista gyűjtött mindent, ami antikvitás, ritkaság, egzotikum, furcsaság, s adta tovább annak, akinél a legjobb helyen gondolta: római kori edényeket, pénzeket, antik feliratok szövegeit.

Vagy említhető a diplomata Augerius Gislenius Busbequius, egy időben Miksa császár fiainak nevelője, akinek Verancsics, Belsius, Dernschwam és mások társaságában még 1555-ben megtett törökországi követjárása a klasszika-filológia egyik nagy felfedezését, a „feliratok királynője” a *Monumentum Ancyrantum*³ megtalálását eredményezte.

* Készült az OTKA K76329 sz. pályázatának támogatásával.

¹ Idézet Nicasius Ellebodus leveléből. Fejet hajtok Klaniczay Tibor, a lassan terebélyesedő magyarországi Ellebodus-kutatás elindítójának emléke előtt. *Klaniczay Tibor: Nicasius Ellebodus és Poeticája. Irodalomtörténeti Közlemények* 75 (1971) 24–34. *Ua*. In: A múlt nagy korszakai. Budapest 1973. 174–191. *Uő*: Contributi alle relazioni padovane degli umanisti d’Ungheria: Nicasio Ellebodio e la sua attività filologica. In: Venezia e Ungheria nel Rinascimento. Ed. *Vittore Branca*. Firenze 1973. 317–333. *Uő*: Nicasius Ellebodus Casletanus leuveni és római tanulmányai. In: *Uő*: Pallas magyar ivadékai. Budapest 1985. 86–95, 299–301. *Ua*: Lovanio, Roma, Padova, Ungheria: gli studi dell’umanista fiammingo Nicasio Ellebodio. In: Roma e l’Italia nel contesto della storia delle università ungheresi. Ed. *Péter Sárközy*. Studi e fonti per la storia dell’università di Roma 5. Roma 1985. 97–113.

² *Pál Albert*: Clusius, Carolus. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon II. Budapest 2004. 57–60.

³ *Lajos Tardy–Éva Moskovszky*: Zur Entdeckung des Monumentum Ancyrantum (1555). *Acta Antiqua Scientiarum Hungaricae* 21(1973) 375–401.

Több évtizedes *peregrinatio academica* után 1564-től Bécsben találjuk az ekkorra már igen széleskörű humanista kapcsolatrendszerrel bíró Zsámboky Jánost⁴ (Johannes Sambucus) hamarosan már mint udvari történetírót és orvost, aki könyv- és kéziratgyűjteményével, numizmatikai kollekcijával, antik és humanista szövegkiadásaiával, irodalomtudományi és költői teljesítményével hamarosan a császárváros gyakran felkeresett, nagy tekintélyű alakjává vált. Az ő gyűjteményében talált rá 1572-es bécsi tartózkodása alkalmával Lipsius az ún. *Bécsi Tacitus*-kéziraatra.

A holland Delft városa mellől származó Hugo Blotius⁵ hosszas egyetemjárás (Löwen, Orleans, Basel) után mint *doctor utriusque iuris* a strassburgi akadémián az etika professzora lett, majd éveket tartó praepceptorság következett: arisztokrata tanítványaival az olasz egyetemeket látogatta. Eltelve a vándorévekkel, melyek során gondosan számon tartott és ápolt, befolyásos kapcsolatokra tett szert, tartós elhelyezkedést ígérő állásra törekedett a császári udvarban.

Mivel a vágyott és végül el is nyert poszt a császári udvari könyvtárban a *praefectusi* tisztség volt, s ezt 1575-től elsőként ő tölthette be, a témának a Bibliotheca Palatina (a mai Österreichische Nationalbibliothek) története szempontjából gazdag szakirodalma⁶ van. Céлом nem is ennek árnyalása, hanem azt vizsgálom, hogy Blotius környezetében kinek milyen (akadályozó vagy előrevívő) szerep jutott e tisztsége elérésében, a *respublica litteraria* mekkora kapcsolatrendszert tudott működtetni, és a tagok milyen szolgálatokat tudtak egymásnak nyújtani. Fennmaradt levelezéseik ebbe is bepillantást nyújtanak.

Blotius már korábban, 1571 derekán is szerencsét próbált Bécsben, mely alkalommal egyik földije, a bécsi egyetem megbecsült professzora, az Észak-Brabantból származó Andreas Dadius vendégszeretetét élvezte.⁷ Annak alapján, hogy nyomós és kényszerítő okokra hivatkozva,⁸ értékes ajánlólevelekkel gazdagon mondhatni váratlanul hagyta el Itáliát, Unterkircher⁹ azt feltételezi, hogy már ekkor a császári udvarban szándékozott állásért folyamodni. Egyik ajánlólevele egyenesen a császár orvosának, Johann Crato von Krafftheimnak¹⁰ (1519–1585) szólt, s Velencéből az ifjabb Aldus Manutiustól¹¹ (1547–1597), a humanista nyomdásztól, a retorika későbbi jónévű oktatójától és művelőjétől származik.

Aldus Manutius Iohanni Cratoni s. d.

⁴ *Hans Gerstinger*: Die Briefe des Johannes Sambucus (Zsámboky) 1554–1584. Mit einem Anhang: Die Sambucusbriefe im Kreisarchiv von Trnava von Anton Vantuch. Wien 1968; *Anton Vantuch*: Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učena. Bratislava 1975; *Téglásy Imre*: A nyelv- és irodalomelmélet kezdetei Magyarországon (Sylvester Jánostól Zsámboky Jánosig). Budapest 1988; *Varga László*: Sámbocky (Sambucus) János filológiai munkássága. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 1 (1965) 77–103. *Almási Gábor*: Két magyarországi humanista a császári udvar szolgálatában: Dudith András (1533–1589) és Zsámboky János (1531–1584). Századok 139/4 (2005) 889–922; 139/5 (2005) 1131–1167; *Uő*: A *respublica litteraria* és a császári udvar a 16. század második felében. Aetas 20 (2005) 5–37.

⁵ *Gerstinger*: i. m. 21. Blotiusról legújabbban *Paola Molino*: Sulle tracce di Hugo Blotius. Biblos 54 (2005) 143–146; *Uő*: Istruzioni per un viaggio in Italia. Hodoeporicum Hugonis Blotii earum rerum, quas in Italia vidit et observavit. Biblos 55 (2006) 125–136.

⁶ *Franz Unterkircher*: Hugo Blotius (1575–1608). In: *J. Stummvoll* (Hrsg.): Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek. Erster Teil: Die Hofbibliothek (1368–1922) (Museion, Veröffentlichungen der Österreichischen Nationalbibliothek, Neue Folge II/3, 1.) Wien 1968. 81–127; *Edit Rühl*: Die nachgelassenen Zeitungssammlungen und die Gelehrtenkorrespondenz Hugo Blotius, des ersten Bibliothekars der Wiener Hofbibliothek. Dissertation (Typoskript). Wien 1958; *Gertraud Leitner*: Hugo Blotius und der Straßburger Freundeskreis. Studien zur Korrespondenz des ersten Bibliothekars der Österreichischen Nationalbibliothek. Dissertation (Typoskript). Wien 1968. Itt köszönöm meg Keserű Bálintnak és kutatócsoportjának, hogy 1995-ben Bécsben módomban volt a Blotius-Ellebodus levelezést tanulmányoznom és szakirodalmat gyűjtenem.

⁷ *Rühl*: i. m. 17.

⁸ „Sed invitus ille[id est Blotius] nunc ab invito me avellitur eumque graves quaedam causae atque necessario alio advocant.” – írja főúri tanítványa, Georg Ludwig von Hutten 1571. július 25-én kelt, dicsérettel teli elbocsátólevelében. Az MTAK mikrofilmjét használtam: A 2544 I. Eredetije: Bécs, ÖNB. Cod. 9737 z 14. fol. 53.

⁹ *Unterkircher*: i. m. 83–84.

¹⁰ *Gerstinger*: i. m. 22–23.

¹¹ *Gerstinger*: i. m. 24.

Qui tibi has litteras reddet, Hugo Blotius Belga, homo experientissimus non solum probitatis laude nitet, quae antiquissima est, sed etiam omni litterarum genere, eoque non vulgari, sed recondito quodam ita delectatur, ut excellat. Eum ego ob eximiam doctrinam singulariter diligo: singulariterque a te diligi summopere cupio; quod quia te sponte pro tua in bonas artes propensione facturum confido; tibi ipsi iniuriam facere viderer, si pluribus eum commendarem. Tantum scito, eum esse Blotium, qui vel sine ulla mea commendatione carissimus tibi futurus esset. Quod si has quoque litteras ipsi profuisse sentiet, dici vix potest, quantum ad priorem illam meam in te observantiam accessionis fiet. Hoc igitur maiorem in modum a te peto, et ambitiose peto, ut Blotius ipse, me a te amari vel ex hoc signo intelligat, si modo alia desint, quae plurima sunt tuae humanitatis argumenta. Vale. Venetiis pridie non. sept. MDLXXI.¹²

Blotius többirányú tájékozódásának és az egyéb körülményeknek alapos ismeretében, még az imént idézett ajánlólevél megszületése, vagyis 1571. szeptember 4-e előtt íródtak Pozsonyból Nicasius Ellebodus¹³ sorai, aki szintén Németalföldről, Flandriából származott. A löweni egyetem, a római jezsuiták, de legfőképp a padovai arisztotelianizmus neveltje volt, örök nosztalgiával az ott töltött évek és ottani patrónusa, a szellemiségéhez legközelebb álló humanista férfiú, a kortársak által *Atticus* melléknévvel illetett Gian Vincenzo Pinelli¹⁴ iránt. Másodszer fordul meg Magyarországon, most Radéczy István¹⁵ püspök pozsonyi házában él, ahol a filológusi terveinek megvalósításához szükséges *otiumot* megtalálni véli. Levelének hangneme a segíteni tudó és segíteni kész barátot sejteti.

*Mi Bloti. Non patitur afflictissima et prope desperata valetudo mea multa ad te scribere. Haec pauca scripsi, primum ut te rogem ut cum primum Viennam veneris, id ad me scribas te venisse. Deinde moneam ut cum Excellentissimo viro Cratone videas num istic aliquid tanti parari possit, idque agas prius quam te huc conferas si modo huc venire decrevisti. Magni tua interest ita facere, nec ego sine certo consilio haec ad te scribo. Si nihil illic erit te dignum, quod absit, tum licet ad me venias ut consilia inter nos conferamus. Puto enim me paedagogiam tibi posse conficere, sed apud hominem avarum. Deinde velim aliquando libereris paedagogiis, et ornatiore loco vivas. Quare omnia istic prius diligenter circumspecte, omnia tenta per te et per amicos, quam te episcopo apud quem sum conspectum des. Non scribo hoc temere. Vale. Posonii 28. aug. 1571
Tui amantissimus Nicasius Ellebodus¹⁶*

¹² Ester Pastorello: *Inedita Manutiana 1502–1597*. Firenze 1960. 349–350.

¹³ Dieter Wagner: *Zur Biographie des Nicasius Ellebodus (†1577) und zu seinen „Notae“ zu den aristotelischen Magna Moralia*. Heidelberg 1973; Maurer Zsuzsa: *Ellebodus Casletanus, Nicasius*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. II. Budapest 2004. 316–318.

¹⁴ Paolo Gualdo: *Vita Ioannis Vincenti Pinelli, patricii Genuensis. Augustae Vindelicorum 1607; Adolfo Rivolta: Contributo a uno studio sulla Biblioteca di Gian Vincenzo Pinelli*. Monza 1914; *uő*: *Catalogo dei codici pinelliani dell’Ambrosiana*. Milano 1933; Marcella Grendler: *A Greek Collection in Padua: The Library of Gian Vincenzo Pinelli (1535–1601)*. *Renaissance Quarterly* 33 (1980) 386–416.

¹⁵ Sugár István: *Az egeri püspökök története*. Budapest 1984. 275–283. Radéczy humanista köréről: Pajkossy Györgyné: *Ellebodus és barátai körének könyvei az Egyetemi Könyvtárban*. *Magyar Könyvszemle* 90/3 (1983) 225–242; Hortus Musarum. *Egy irodalmi társaság emlékei*. Kiadja Ritoókné Szalay Ágnes. Budapest 1984; Boross Klára: *A pozsonyi humanista kör könyvei az Egyetemi Könyvtár antikva-gyűjteményében*. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 13 (2007) 157–185; Mikó Árpád: *Ianua mortis. Nicasius Ellebodus síremléke*. Adalék a Radéczy-kör műpártolásához. In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szeged 1990. 419–429.

¹⁶ A latin nyelvű Ellebodus levelek közöletlenek, saját átirásomban közlöm őket. Wien, ÖNB Cod. 9737z 14. fol. 57.

A fősvénynek nevezett személy a következő levélben már behatárolhatóbb, a további fejlemények ismeretében pedig egyértelművé válik, hogy Listhius János¹⁷ ő, a veszprémi püspök, később a magyar kancellária befolyásos vezetője, aki egykor Oláh Miklós rokonát, Oláh Lukrécia-t vette feleségül, majd két fiúval 1561-ben megözvegyülve lépett egyházi szolgálatba. Most pedig megbízható *praeceptort* keres Itáliába küldendő fia mellé az egyetemi évek és a *peregrinatio* idejére.¹⁸ Levelének ebben a részében Ellebodus elővigyázatosságból latinról az anyanyelvükre, flamandra vált.

...*Om dat de brieven dicwyl comen in vremde handen, ic hebbe u willen scriven in onse tale. Aengaende van den biscop, ic hat wel gedocht dat hi luttel soude willen geven. Daeromme ic soude u raeden dat ghy soude versouken den polen¹⁹, het welcke ghy mogt doen haymlic, dat den ander en sal niet ter af weeten ende ghy en dorft niet vreesen dat hi een ander te wyle vinde, want al sochte hi een maent lanc, hi en sal gheen vinden. Ic meene dat de Polsche plaetse, u sal veel nutser syn. ... Ghy heeft u selve te haest verbonden hem antworde te gheven. Ghy siet wel dat hy u seere begeert, ende hi en kan sonder u niet doen. Daeromme staet styf ende verneemt eerst wat van den polen is, want ghy heeft tyts ghenouch. Den biscop en kan u niet ontloopen, halt hem altyts in hoope tot dat ghy wernempt wat van den polen is, sed occulte. Die van Beemen en behagt my niet veele....*

Posonii 23. sept. 1571

uwen goeden vrient ende dienaer Casen van Cassel²⁰

A lehetőségek közül ekkor a *paedagogia* vált valóra. Szeptember 27-én már a megállapodást nyugtázza Ellebodus Blotiusnak: *Intelligo te cum Listhio transegisse. Dii approbent!*²¹ És még ugyanazon a napon: *Gaudeo te in Italiam ire. Nihil potes facere sapientius.*²²

Ugyanekkor tűnik fel Pinellihez írott leveleiben Blotius neve: *Il Blotio è a Vienna, e penso che tornerà in Italia col figliolo del Listhio.*²³ Említése korántsem öncélú: az utazás az egymástól távol eső humanista körök kapcsolattartásának fontos eszköze volt. Blotius azokat a könyveket is magával viszi majd Padovába, melyeket Pinelli Ellebodus révén kerestetett, aki a megbízást most Blotiusnak adta tovább. *Pur ho scritto al Blotio anco di questo, e si averà meglor sorte di me, portarà anche questa a Vostra Signoria, e lo farà molto volontieri, non tanto per amor mio, quanto per amor di Vostra*

¹⁷ Életéről: *Fazekas István*: A magyar udvari kancellária leltára 1577-ből. Fons 9 (2002) 1–3. 227–247; *Kulcsár Péter*: Listi János. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon VII. Budapest 2007. 41–42; *Zvara Edina*: A Listi-család tagjainak könyvei. In: „Apró cseppekből lesz a zápor” – Bakonyi Géza emlékkönyve. (Habent sua fata libelli IV.) Szeged 2007. 45–70.

¹⁸ *Johanna von Ermszt*: Die ungarischen Beziehungen des Hugo Blotius. Sonderabdruck aus dem X. Jahrgang des Jahrbuches des Graf Klebelsberg Kuno Instituts für Ungarische Geschichtsforschung in Wien. Budapest 1943.

¹⁹ Nem tudjuk, Ellebodus kire céloz.

²⁰ Wien, ÖNB 9737 z 14. fol.63. Egyetlen alkalom, hogy nevét *Casen van Cassel* alakban írja. A flamand szövegek átírásáért és fordításukért *Bujtás Lászlónak* tartozom köszönettel.

„Mivel a levelek gyakran idegen kézbe kerülnek, a mi nyelvünkön akartam írni neked. Ami a püspököt illeti, azt gondoltam, hogy keveset akar majd adni. Ezért azt ajánlanám, hogy kérd meg a lengyelt, amit titokban tegyél, hogy a másik ne tudjon róla. És nem szabad attól félned, hogy ő időközben mást talál, ugyanis bár egy hónapig kerestél, nem fog senkit se találni. Úgy vélem, hogy a lengyel hely sokkal hasznosabb lenne neked. ... Túl gyorsan kötelezted arra magad, hogy választ adj neki. Láthatod, hogy nagyon vágyik rád, és nem tud nélküled cselekedni. Ezért legyél szilárd, és tudd meg először, hogy mi a helyzet a lengyellel, mivel elég idő van. A püspök nem tud elfutni előled, kecsgezd őt mindaddig, míg meg nem tudod, mi a helyzet a lengyellel, de mindezt titokban... jó barátod és szolgád *Casen van Cassel*.”

²¹ Wien, ÖNB 9737 z 14. f. 64.

²² Wien, ÖNB 9737 z 14. f. 65.

²³ Milano, Biblioteca Ambrosiana (BA) D 196 inf. 14r. A Pinellinek írt olasz nyelvű leveleket *Kovács Romano Zsuzsanna* transzkribálta az Ellebodus-levelezés készülő kiadásához. Köszönöm, hogy felhasználhatom őket.

Signoria.²⁴ Nemcsak könyvek érkeznek majd, hanem pénzküldemények is, melyek az ott tanuló Berzeviczy Mártonnak, Kubinyi Lászlónak és Hoffmann Györgynek szólnak.²⁵ Blotius birtokában volt még egy ajánlólevél is Jacomo Soranzo velencei követnek címezve Verancsics érsektől, aki most az ifjú Listhius Jánost, a veszprémi püspök azonos nevű fiát mutatja be, ajánlja figyelmébe és védelmébe, ahogyan azt korábban unokaöccse, a Padovában tanuló Verancsics Faustus esetében is tette.²⁶ Az ajánlólevél tartalma nem támogatja Unterkircher²⁷ kijelentését, hogy maga Soranzo találta volna meg Blotius személyében a püspök fiának alkalmas nevelőt. Mi több, novemberben maga az aggódó püspök is küldött fiának egy levelet, hogy személyesen adja át Soranzo részére, amelyben ő is, habár ismeretlenül (*ignotus*), fia pártfogó szemmel tartását kérte.²⁸

Ellebodius kapcsolatai működtek itt, akinek Magyarországra hívója és első itteni patrónusa még maga Oláh érsek volt: a tőle kapott kanonoki javadalom (1560) tette lehetővé majdnem egy évtizedes padovai tanulmányait. Oláh utódával, Verancsicsal is kapcsolatban állott: érseki székbe kerülését (1569. októbere) köszöntő levelében beszámolt arról is, hogy unokaöccsét, Faustust éppen Aristotelés ismeretére oktatja Padovában.²⁹ Most pedig Radéczy István váradi, majd egri püspök pozsonyi házában él jó rálátással a nagypolitikára, de hajlamai szerint meglehetősen rejtekezve. Onnan látja el finom megfigyeléseken, ember- és helyzetismereten alapuló taktikai tanácsokkal, ötletekkel honfitársát, Blotius.

A társaság 1571. október 4-én indult útnak Bécsből,³⁰ ettől kezdve ritkulan a levelek, de Ellebodius alkalomadtán elismétli barátjának legfontosabb intelmeit, melyek lényege a *fortitudo*, a *constantia*, a *gravitas*, a *bona existimatio* és a *modestia* hangsúlyozása.

...*Te iterum moneo ut constans sis, ac hoc triennium fortiter decurras, ne tibi et nationi nostrae lenitatis opinionem concilies... At sunt incommoda quaedam in conditione Listhiana*³¹. *Credo, et de iis ad me scribis. At ea sunt exigua, et quae ipse facile corriget Listhius, si modeste ad eum et ad Episcopum meum perscripseris. Obsecro te ne moleste feras si sententiam meam tibi simpliciter et candide aperui. ...*³²
 ...*Ad Varadinensem meum censeo semel modo scribas non de rebus novis, sed de tuo in eum officio et voluntate. ...*³³
 ...*Varadiensis noster te ob eruditionem, probitatem et diligentiam quem adhibes in instituendo Listhio vehementer amat. ...*³⁴

²⁴ Az előző levélből való az idézet: (BA) D 196 inf. 14r.

²⁵ *Georgius Purkircher: Opera quae supersunt omnia*. Ed. *Miloslaus Okál*. Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, Series nova, tom. X. Budapest 1988. 162, 228; *Kneifel Mária*: Purkircher György. Budapest 1941.

²⁶ *Mencsik Ferdinánd*: Blotz Hugo levelezése magyarokkal. Történeti Tár 8 (1907) 202–203.

²⁷ Cf. *Unterkircher*: i. m. 84.

²⁸ *Mencsik*: i. m. 203.

²⁹ OSZK. Kézirattár Fol. Lat. 1681. tom. IV. f. 264. Kiadva: Verancsics Antal összes munkái. Ed. *Wenzel Gusztáv*. X. Pest 1871. 19–20. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum XXV.) 1569. nov. 4. „... *Faustus fratres tui filius, deditus bonarum artium studiis, a me contendit, ut sibi iter patefacerem, ac quasi lumen praeferrem ad Aristotelis libros cognoscendos, qui sunt subtilissime scripti de ratione dicendi. Obsecutus sum optimi iuvenis honestissimae cupiditati, meque totum ei patefeci, sic ut omne meum studium eius studiis inseruiat. ...*”

³⁰ BA D 196 inf. 16r.; Cf. RÜHL. i. m. 17.

³¹ Lazarus von Schwendihez írt 1575. március 28-i levelében panaszkodik arról, mennyi rosszat kellett túrnie Listhiuséknál a szegénysége miatt. Az MTAK mikrofilmjét használtam: A 7997/III. Eredetije: Wien ÖNB Cod. 9386. pp. 22–23.

³² Wien, ÖNB Cod. 9737 z 18. fol. 271.

³³ Wien, ÖNB Cod. 9737 z 14. fol. 87. (1572. január 26).

³⁴ Wien, ÖNB Cod. 9737 z 14. fol. 93 (1572. február 15). Az ifjabb Listhiusról beszámoló levelezést közli *Mencsik*: i. m.; Teljesebb anyag alapján részletesen elemzi a Blotius-Listhius kapcsolatot *Ermszt*: i. m. 3–19.

Egy ideje már társaságukban tanult és peregrinált a befolyásos felsőmagyarországi főkapitány, Lazarus von Schwendi fia is. Blotius az ő oktatásában is hasonlóan sikeres volt.

*Mynen alderliefsten vrient ende lansman
... Ic sal v altyts goeten vrient syn wie ic tot nu toe gewest byn. Got der heer
en sal noch my noch v verlaeten. Daeromme hebt goeten moet ende doet v
dinghen soo ghy doet. Het is my seer lief dat den Swendy vroom ist, ende v
gehoorsam ist, ende dapper studert wie Listhius. Ic hoope ghy sult eens
commen vt de pedagogien ende v selfsman syn. Want het is nu tyt dat wy eens
in vryheit leven...*³⁵

Három év múlva 1574. decemberében tértek vissza Bécsbe. Természetesen az elégedett szülők hálájukat igyekeztek további támogatással kifejezésre juttatni. Blotius féltestvérének, Aelias Biaeusnak írt későbbi rövidke levélfogalmazvány-töredékében vázolja akkori helyzetét, lehetőségeit.

*Aeliae Biaeo
S. Quaeris a me frater, cur mihi potissimum Maximilianus Caesar homini
Belgae et quidem Batavo hisce temporibus suam crederit Bibliothecam, cum
non desint tot in Germania superiore atque adeo in ipsa Austria homines docti
atque ad eam rem satis idonei? Cur, inquis, potissimum mihi hunc suum
Augustum custodiendum commiserat thesaurum? En accipe causas. Cum
peregrinatione Italica Lazari Suendii et Jo: Listhii Hungariae Cancellarii
filiis defunctus Viennam revertissem, non tantum ab utriusque patre
muneribus donatus verum etiam Caesari diligentissime commendatus fui, ut si
locus vacaret [...] vel saltem aliqua in parte eius aulae haererem.*³⁶

Eddig a töredék.

A két barát között a bizalmasabb információk továbbra is flamandul íródtak.

*Ic hebbe gheren wat ghy mi scrift ende daer dat ic verneme, ic soude u raeden
dat ghy u doet betaelen van Swendi so veele als ghy mogt erwerven ende daer
naer hem laeten. Want ic sien wel dat ghy van hem niet mogt hoopen, maer
alle uwe hoopen naer Got stellen op den cancellaer die u in corten tyt int hof
sal meer moghen helpen dan iemants ander. Ende daeromme ic soude u
raeden dat ghy u solt houden bi den cancellaer ende hem niet laeten.*³⁷

Blotius számára egyidejűleg több állás is kínálkozott, egyik közülük újra a *paedagogia*. Ezúttal a császári udvarban. Ezt mérlegeli Ellebodus december 19-i levelében. Blotius gondosan megőrzött levelei külzetén – szokása szerint – jelzi a tartalmat: *Commendat paedagogiam Matthiae et Maximiliani archiducum Austriae*. A másik lehetőséget, ami viszont a könyvtárral kapcsolatos, Ellebodus négy szemközt szeretné megtárgyalni barátjával.

³⁵ Wien, ÖNB Cod. 9737 z 14. fol. 262 (1573. május 29). *Legkedvesebb barátom és honfitársam... Mindig jó barátod leszek, aki eddig is voltam. Isten az Úr, és nem fog elhagyni sem engem, sem téged. Ezért légy bátor, és tedd a dolgot mint eddig. Nagyon örülök, hogy Schwendi jámbor és engedelmeskedik neked, és derekasan tanul, mint Listhius. Remélem, hogy egyszer véget ér a paedagogia, és a saját magad ura leszel. Mivel itt az ideje, hogy egyszer már szabadságban éljünk.*

³⁶ Wien, ÖNB. Cod. 9386 fol. 111.

³⁷ Wien, ÖNB Cod. 9737 z 14. fol. 439. (1574. december 9) *Örülök annak, amit írtál, és annak alapján amit abból megtudtam, azt javasolnám, hogy fizetess ki Schwendivel annyit, amennyit csak szerezni tudsz tőle, és aztán már ne foglalkozz vele. Mivel úgy vélem, hogy tőle nem sokat remélhetsz, helyezd minden reményedet Istenbe és a Kancellárba, mivel ő az az udvarban, aki a közeljövőben bárkinél többet segíthet. Ezért azt ajánlanám, hogy tarts ki a kancellár mellett, és ne tágíts tőle.*

*S.D. Istuc venire prohibet me quorundam valetudo, quos deserere nullo modo possum. Congressus nostri sum avidissimus, etsi te huc venturum esse cum episcopo meo spero. Cave tibi elabatur iste locus docendi principes. Nihil omnino potest esse aptius. Natura enim te ad aulam idoneum genuit me nequaquam. At unde pecunia? Quasi vero nihil tibi sit peculii ex superiorum temporum labore congestum. Deinde ultro tibi homines mutuam dabunt, cum te florentem viderint. Non potes habere mea sententia meliorem emergendi ex egestate occasionem. Itaque huc incumbere, et ad caeterorum operam et gratiam, Listhii quoque commendationem assisce. Sambucum puto sincere tecum egere, sed minus providere. Si nos haec spes fefellerit aliud conabimur. Omnino isti ingenio et doctrinae quae in te est, lauta conditio deesse non potest. Vale mi Bloti et me ama. Posenii 19. dec. 1574
Tui amantissimus Nicasius Ellebodus
De bibliotheca illa duplici coram.³⁸*

Közben felmerül egy közelebről nem körvonalazott speyeri lehetőség³⁹ is a *paedagogia* és a *bibliotheca* mellett. Folytatódik a latolgtatás, s egyben a *dissimulatio* fontosságára is figyelmeztet.

... Quaeso, quamdiu paedagogus esse cogitas? Abiice tandem hanc cogitationem et de sede ponenda cogita! ... Ego si tuo loco essem, bibliothecarius esse vellem. Merces erit si non magna, at tanta, unde te sustentem. Tum venies in notitiam principum et produci ad honoratiorum conditiones poteris. Spirensis conditio mihi videtur futura plena molestiarum et quod linguae illius minus sis peritus et quod ni fallor non minus a causidicorum studio tua natura abhorret quam mea. Reverendissimo domino meo non sum locutus de Spirensi conditione. Caeteras proposui: longe antefert omnibus bibliothecae praefecturam ob eam causam quam tibi demonstravi. Et otium habebis tantum quantum voles et ad legendum et ad scribendum, et conciliabis tibi principum virorum gratiam, quae tibi vel Busbekii locum vel scribendae historiae munus comparabit. Sed cave agas quicquam cupide, ne properaris aut studium tuum ostenderis. Minoris fiunt qui se ipsi tam studiose offerunt. Habes domum, habes mensam. Expectare potes commode fortunam quae ultro ad te affluet. Tu ne quid ambitiose quaeras. Non scribo hoc temere, expertus loquor. ...⁴⁰

A hónap folyamán tovább módosult a helyzet: korábbi megkeresésére kedvező ajánlat érkezett Strassburgból a megüresedő *ars oratoria* tanszék betöltésére is. Blotius haladékat kér a döntésre, Ellebodus barátja ítéletére hagyatkozik, mivel az már élt ott, és oktattott az akadémián.

Argentoratensem ne conditionem an bibliothecam amplecteris, tui iudicii est. Mea res si ageretur, Argentoratum praeferrem bibliothecae. Nam neque vulgaris est merces taleri 300, et ad veram laudem iter est expeditius. Sed de hoc tu qui illic fuisti melius iudicare potes.⁴¹

Blotius folyamatosan latba vetette egyéb udvari kapcsolatait is. Rupert von Stotzingen, Trautson, Crato⁴², Himelreich⁴³ is fáradoztak érdekében, és elérték, hogy a császár rábólintott

³⁸ Wien, ÖNB Cod. 9737 z 14. fol. 443.

³⁹ Ezt Schwendi ajánlja.

⁴⁰ Wien, ÖNB Cod. 9737 z 15. fol.36 (1575. április 3).

⁴¹ Wien, ÖNB Cod. 9737 z 15. fol. 54 (1575. május 8).

⁴² Crato írja Blotiusnak: *...si monuisses saltem verbulo, te hanc provinciam appetere, fecissem quidquid potuissem.* Wien, ÖNB Cod. 9737 z 15. fol. 20 (1575. március 12). Crato, akitől Blotius idejekorán óva inti Ellebodus, valószínűleg kettős játékot játszik, l. *Vantuch*: i. m. 129.

⁴³ *Brigitte Mersich–Max Krauss–Christian Gastgeber*: Hugo Blotius und seine Auslandskontakte in den Osten. Der Briefwechsel mit dem Notar des ungarischen Kanzlers, Tiburtius Himelreich. *Biblos* 53 (2004) 123–136.

könyvtárosságára, és Prágába hívta meghallgatásra.⁴⁴ A Biaeushoz írt, már idézett fogalmazvány egy más helyre sodródott egybefüggő részlete szemléletesen számol be az audienciáról és Blotius lelkesültségéről.⁴⁵

... *O me felicem qui – rem recta non reputans via – meipsum vicerim, et contra animi libidinem mei provinciam lautissimam, specie gloriosam ideoque a multis avidae – expetitam ambire noluerim, meque huic vitae meae generi convenientissime servaverim. Pro Caesaris namque liberis libros iam eius tracto. In illo munere quid non timendum, in hoc quid non sperandum? Illic via ad offensionem lubrica, hic semita ad securitatem plana. Quare o Bibliotheca Augusta, o Musarum decus, o vitae dulcedo meae salve! Salve meae spes salutis unica! Tibi autem narrare libet, frater, quando et quemadmodum hanc tam caram tamque mihi iucundam nactus sim Spartham.*⁴⁶ *Exeunte fere mense Junio proxime superiore Rupertus Stotsingenius vir optimus et doctissimus et fautor semper meus singularis litteras Pragae datas Viennam ad me mittit, ut ocius illuc advolem jubens. Propero volens et volans, ad summum Romanorum imperatorem admittor, et genu humi posito ritus imitans Italicos fimbriam tunicae talaris, quam Caesar tum amictus stabat, tetigi, osculatus eam similis, ille autem (o humanitatem tanti monarchae!) praeviens more Germanico mihi manum porrigit. Ego autem exorsus, scripsit, inquam, Sacratissime Caesar, ad me Rupertus Stotsingenius, liberorum tuorum Serenissimorum Principum aulae praefectus, huc ut venirem, fore namque ut munere maxime egregio a Maiestate tua mihi iam designato vere profecto beatum, hac beatitate, Clementissime Caesar, hoc si consecutus fuero, me futurum existimo. Et quidem ita in hoc obeundo munere me geram, ut fide atque innocentia maiore illud obire nemo posset. Tum ille confido, inquit, id ita futurum. Nam et Lazarus Suendus litteris et Cancellarius Hungariae verbis ita fidem et probitatem mihi tuam commendarunt, ut facile mihi persuadeam te promissa praestaturum. Litterae tibi una cum Bibliothecae clavibus ad Helfricum Guttium dabuntur, ut te in Bibliothecam introducat, libros recenseat, et tecum duplice eorum catalogum conscribat quorum alterum ad me remittat, alterum in Bibliotheca relinquat. Hic ego gratias Monarchae decenter actis discedo, et ad limen perveniens conclavis, iam exiturus me verto, genibusque demisse flexis ipsum rursus veneror, ille vero et nutu capitis, et ore renidente et laeto oculorum obtutu suam mihi veluti benivolentiam iam discedenti ostendebat. Quis unquam tantam in ullo vel monarcha vel principe comitatem, clementiam, affabilitatem, quis tam amabiles candidissimi animi lepores, quales in hoc Caesare quotidie deprehenduntur vel legit vel audivit. Ego certe iam mei oblitus attonitusque veluti in caelum raptus videbar. ...*⁴⁷

Sikerének természetesen irigye is támadt, mégpedig Zsámboky személyében, akivel itáliai tartózkodása folyamán még a humanisták szokásos, hétköznapi levelezését folytatta. Zsámboky távlati tervei között szerepelt, hogy már mint udvari orvos és udvari történetíró megszerezze magának a császári könyvtár irányítását is. A kezdő lépéseket ebben az irányában még 1557-ben tette, amikor itáliai tartózkodását megszakítva Bécsbe látogatott. Az alkalmat a császári könyvtár kurátorának,

⁴⁴ *Unterkircher*: i. m. 84–85; *Leitner*: i. m. 23–24.

⁴⁵ Tartalmilag ismerteti *Unterkircher*: i. m. 86; vö. *Almási*: i. m. 33.

⁴⁶ *Leitner* szerint azért nevezi Blotius Spartának a könyvtárat, mert a névleges előd, a sokat utazó Busbeck keveset törődött vele. *Leitner*: i. m. 25. Ellebodus is használja ezt a metaforát egyik Blotiushoz írt levelében: *Spartam quam nactus es ames*, amely Ciceróra utal vissza: *Cic. Att.* 4, 6. Wien, ÖNB Cod. 9737 z 15. fol. 142 (1575. november 9).

⁴⁷ Wien, ÖNB Cod. 9386. f. 12v–14r. (1575. július 2.) Az átíráshoz az MTAK mikrofilmjét használtam: A 7997/I.

Caspar Nydbrucknak a halála, a tisztség megüresedése szolgáltatta. Ekkor már végzett bizonyos kéziratfeldolgozó és katalogizáló munkát, melyért az udvartól fizetséget is kapott, de az állás betöltésére nem került sor.⁴⁸ Visszament tanulmányait folytatni Padovába. Blotius, midőn 1574-ben három év után megérkezett Bécsbe, tanítványaival rövid ideig nála szállt meg, de mivel a Listius-fiú oktatása-nevelése folytatódott, azután ő is a kancellár bécsi házában lakott. Természetesen Zsámboky tudott Blotius álláskeresősről, de nem részletekbe menően. Gyanakvásának és megbántottságának, hogy a császári könyvtár vezetésénél nem reá számítanak, a bizalmas barátjának tudott Cratóhoz⁴⁹ írt 1575. április 6-i soraiban adott hangot.

...Si Caesarea Maiestas benigne rem mecum confecisset, quod saepe iussit et voluit ante triennium et alias, Bibliothecae Augustae curam in me praecipuam recepissem ac iis modis illam in ordinem et copiam redegissem, ut et numero et dignitate et serie aliis multis anteponi iure posset. Novi enim, unde ea esset locupletanda recentioribus et vetustis codicibus; qui characterum, cartarum aetatumque probitatem et fidem tot annorum exemplis tractassent, paucos vides, absit gloriari. Sed nunc nec curo nec velim, dum mea proprie mihi colenda sit et tractanda, ne si quid depromo cumque omnibus communico, suspicetur quisquam me ex Imperatoris Apothecis sumpsisse [sic]...⁵⁰

Blotiushoz intézett április végi soraiban még nyomatékosan tanácsolja neki, hogy ne mulassza el a strassburgi ajánlattal kínálkozó ragyogó alkalmat,⁵¹ de Blotius megkeresését, hogy venne részt egy fél évig a császári könyvtár katalogizálásában, mint hozzá nem méltó ajánlatot már csípős gúnyal utasítja vissza.⁵² Bár egy következő levelében igyekszik magát tisztázni az irigység vádjá alól, szándéka a levél közepére kifulladás, s a még bennrekedt tehetetlen dühöt adja ki magából.

Salutem

Iudicium Caesaris de conficiendo Indice nudo librorum inque alium translato onere per mihi honorificum duco, quippe eius Maiestas optime norit, mihi satis negotii cum meis superesse. Tuas autem cogitationes de ordine, loco Bibliothecae Principi adeo placere laetor, idque institutum tuas Virtutes illustrabit. ... De tot tantisque patronis, quos intra paucos menses doctrina et opinio industriae non vulgaris tibi adiunxit, cur non congratulor? ... Equidem nullius Virtutibus et progressibus honorem viamque invidi, ut vero similibus tui et doctissimorum vestigiis insisterem, vel cum tenuitate dignitatum mea me natura contentum esse iussit. Ubi ad Urbem accessero, si quid tot annis collecta industriola tenet, libenter tecum communicabo, nec modo speres sed quoque credas omnino: initiis et auspiciis amoris nostri profectus tuos responsuros rerumque et commodorum Blotii me studiosum fore aperte. Eaque sum animi inductione et amore erga te, ut nullam offensam illabi a me ad animum tuum sim passurus. Sin aliter mentem Sambuci acceperis, ingrata feceris inque disciplinam Christi, bonos mores, exempla amicitiae, doctores denique philosophos tuos inique commiseris. Vale ...

Tuus Sambucus⁵³

Ezzel a dolog nyugvópontra jutott. A levelezés sem szakadt meg közöttük, Sambucus önbecsülésén és hiúságán azonban a történetek mély sebet ejtettek. Alapos monográfusa (és leveleinek részbeni közzétevője), Vantuch feltételezi, hogy alkotó lendülete ekkor torpant meg, hiszen szertefoszlott reménysége, hogy kiadói tevékenységét a könyvtári háttér révén kiszélesíthesse.

⁴⁸ Vantuch: i. m. 85–87.

⁴⁹ Vantuch: i. m. 129. Ugyanerről l. a 42. jegyzetet.

⁵⁰ Közli: Gerstinger: i. m. 176. Zsámboky két levélrészletét Gerstinger változatlanul hagyott átirásában közlöm.

⁵¹ Közli: Gerstinger: i. m. 177–178 (1575. április 23).

⁵² Közli: Gerstinger: i. m. 178–179 (1575. augusztus 30); Ernusz: i. m. 20–21.

⁵³ Közli: Gerstinger: i. m. 180 (1575. szept. 10).

Mindenesetre Blotius egyik 1576-os levelében olvasható egy számbavétel ellenfeleiről: Sambucus köztük van.⁵⁴

És Ellebodus? Magas polcra került *legkedvesebb barátja és honfitársa* hallgatását tréfás levélkében fricskázza meg.⁵⁵ Zsámboky manírjait is régről ismeri. Kérdés, *neki* mit nyújtott a *respublica litteraria*? Ami létszükséglete volt, a szabadságot és az alkotáshoz szükséges *otiumot* megtalálta Radéczy házában. Kovács Romano Zsuzsanna találó megállapítása szerint Magyarországon, ahol a független értelmiségi elit megjelenésének intézményes feltételei, az egyetem és az akadémiák hiányoztak, a nem udvari értelmiségi egyetlen példája Nicasius Ellebodus.⁵⁶ Klaniczay Tibor 1971-es cikke óta az Ellebodiusszal foglalkozók sorra idézik Pinellinek írt önjellemzését:

Uram, én ifjú korom óta hozzá vagyok szokva a szabadsághoz, nem bírom az udvart elviselni, mert nem tudok és nem akarok szolgálni, főleg nem az én koromban, mely néhány év múlva lehanyaglik, és az eddig folytatott tanulmányaim és természetes hajlamom szerint egyre inkább az irodalommal való foglalkozást igényli. [...] Most tökéletes szabadságban élek, s ha Isten békét ad ennek az országnak, néhány év múlva beteljesíthetem azt a tervemet, melyet egyedül elöttem nem titkoltam...⁵⁷

Ez a dédelgetett terv a *Poetica* parafrázálása, amely lehetővé teszi az aristotelési szöveg, a definiálatlan fogalmak minél teljesebb körüljárását, és túllépve a *Poetica* szövegének keretein, az árnyalt értelmezéshez az aristotelési corpus egészét felhasználja. Figyelemre méltó és a maga korában egyedülálló az a fordításmélet és az a filológusi program, melyet parafrázisaival és grammatikák kiadásával szeretne szolgálni. Célja, hogy azoknak legyen hasznára, akik nem tudnak jól görögül, de a görög irodalom megismerésére töreksenek. A *Poetica*-parafrázis kimunkálása a pozsonyi évek terméke. Több mint száz levele, melyet második magyarországi tartózkodásának hat éve alatt Pinellihez intézett, főként a filológiai műhelymunkába enged betekintést, annak szakaszait, nehézségeit teszi érzékelhetővé. Leginkább a könyvek hiányára panaszkodik. Ennek enyhítésében egykori tanítványa, a tudós humanista főpap, Mossóczy Zakariás⁵⁸ volt segítségére. Jelmondata – *gratia gratiam parit*⁵⁹ – szellemében cselekedett, mikor Ellebodiust a munkájához szükséges könyvekkel – lehetősége szerint – ellátta. A művek azonban kéziratban maradtak, emlékezete elhalványult. A modern

⁵⁴ Vantuch: i. m. 245, 129.

⁵⁵ Ekkorra már Listhius támogatásával a bécsi egyetem professzora is. Wien, ÖNB Cod. 9737 z 15. fol. 188 (1576. július 29).

⁵⁶ Zsuzsanna Kovács Romano: Nicasius Ellebodus Casletanus tra Padova e Posonio. In: Rapporti e scambi tra umanesimo italiano ed umanesimo europeo. Milano 2001. 679–690.

⁵⁷ Nicasius Ellebodus (Casletanus). In: Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény. I. Humanizmus. Budapest 1998. 610–611. Kovács (Romano) Zsuzsanna fordítása. 1573. április 22-i levél. – Frappáns kontraszt ehhez Blotius önjellemzése Purkircherhez küldött levelében (1576. aug. 28): „*Etenim cum semper appetens gloriae et praeter caeteros avidus laudis fuerim, meo beneficio multorum, maxime cognatorum et affinium meorum demereri inde usque ab adolescentia consuevi, eo semper collineans, ut aliorum de me expectationem non adaequarem modo, verum etiam vincerem.*” Okál: i. m. 167. – Mindenesetre a kutatás hálaival tartozik Blotiusnak, hogy igen gazdag hagyatékában 31 levél fennmaradt Ellebodiustól, mi több, szokásához híven a külzetten jelezte tartalmukat, ami sok esetben többletinformációt ad.

⁵⁸ Lakatos Bálint: Mossóczy Zakariás. Magyar Művelődéstörténeti Lexikon VII. Budapest 2008. 465–466.

⁵⁹ Galavics Géza: Martino Rota: Bildnis des Zacharias Mossóczy und das humanistische Porträt in Ungarn. Acta Historiae Artium 42 (2001) 65–81. A Rota-metszeten látható *G. P. G.* betűsor *gratia parit gratiam* feloldását igazolja, hogy Mossóczy 1573-ban ugyanezt a jelmondatot írta be possessor-bejegyzést is tartalmazó kötetébe: OSZK, RMK III. 474. (1. példány). A címerén pedig ugyanezen jelmondat görög változatát gyanítja a kutatás a „*χ φ χ*” rövidítésben. A megfejtésben a tudós könyvgyűjtő Erasmus kötete segít, melyet ma a Matica Slovenska őriz: Helena Saktorová–Klára Komorová–Emília Petrenková–Ján Agnet: Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej. Bratislava 1993. 152. (609. tétel) Az 1572-ből Mossóczy possessor-bejegyzését tartalmazó *Adagiorum philiaedes* (Basel 1546) mindkét nyelven hozza a szentenciát: *χαρις χαριυ φερετ gratia gratiam parit.* (Az OSZK példányát használtam: Ant. 1361.)

Aristotelés-kutatás számára Weinberg⁶⁰ nyomán Kassel fedezte fel a Casletanust. Önálló cikket⁶¹ szentelt neki és *Poetica*⁶² kiadásában felhasználta Ellebodusz szövegkritikai megfigyeléseit, javaslatait. Jelenleg készül a *Parafrázis*⁶³ kritikai kiadása, és folytatódik a levelezés feldolgozása. A korán érkezett flamand polgár Sambucus és Blotius mellett újra elfoglalhatja méltó helyét a humanisták *respublica litterariájában*.

MAURER ZSUZSANNA
MTA Irodalomtudományi Intézet
E-mail: nicasius.maurer@gmail.com

⁶⁰ Bernard Weinberg: *A History of Literary Criticism in the Italian Renaissance*. Chicago 1961. 519–523, 1125–1126.

⁶¹ Rudolf Kassel: *Unbeachtete Renaissance-Emendationen zur aristotelischen Poetik*. RhM 105 (1962) 111–121.

⁶² Aristotelis de arte poetica liber. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Rudolfus Kassel. Oxford 1975⁴. Az előszóban írja: „*Nova nomina in hac editione comparent Ellebodii et Sophiani, quorum studia critica in Aristotelis libro locata alias ab oblivione vindicavi.*”

⁶³ Szepessy Tibor kutatásvezetői irányításával folyik Ellebodusz poétikájának kritikai kiadása az OTKA K 76329 sz. pályázata keretében. Köszönöm a jelen dolgozathoz fűzött észrevételeit, javításait.